NUMIZMATIKA: QADIMGI TANGALAR ORQALI TARIXNI O‘RGANISH

Somsaqova Nasiba

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali "Tarix"

yo‘nalishi I bosqich

nasibasamsakova@gmail.com

+ 998948431423

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada numizmatika fanining tarixiy tadqiqotlardagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida qadimgi tangalar tarixiy manba sifatida o‘rganilib, ularning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlarni aks ettirishdagi roli yoritiladi. Xususan, tangalardagi yozuvlar, tasvirlar, metall tarkibi va zarb etilgan joylar orqali qadimgi davlatlarning boshqaruv tizimi, hukmdorlar siyosati hamda savdo aloqalari haqida muhim ma’lumotlar olish mumkinligi asoslab beriladi. Maqolada Qadimgi Rim, Yunoniston hamda Markaziy Osiyo hududidagi davlatlar tangalari misolida tarixiy tahlil olib boriladi.

Kalit so‘zlar: numizmatika, qadimgi tangalar, tarixiy manbalar, pul muomalasi, arxeologiya, epigrafika, ikonografiya, Markaziy Osiyo, qadimgi sivilizatsiyalar

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье анализируется роль и значение нумизматики в исторических исследованиях. В ходе исследования древние монеты рассматриваются как исторические источники, и раскрывается их значение в отражении политических, экономических, социальных и культурных процессов. В частности, обосновывается, что посредством надписей, изображений, металлического состава и мест чеканки монет можно получить важную информацию о системе управления древних государств, политике

правителей и торговых связях. В статье проводится исторический анализ монет Древнего Рима, Греции, а также государств Центральной Азии.

Ключевые слова: нумизматика, древние монеты, исторические источники, денежное обращение, археология, эпиграфика, иконография, Центральная Азия, древние цивилизации.

ABSTRACT

This scientific article analyzes the role and significance of numismatics in historical research. During the study, ancient coins are examined as historical sources, and their importance in reflecting political, economic, social, and cultural processes is highlighted. In particular, it is demonstrated that inscriptions, images, metal composition, and minting locations of coins provide valuable information about the administrative systems of ancient states, rulers' policies, and trade relations. The article presents a historical analysis of coins from Ancient Rome, Greece, and the states of Central Asia.

Keywords: numismatics, ancient coins, historical sources, monetary circulation, archaeology, epigraphy, iconography, Central Asia, ancient civilizations.

Kirish. Tarix fanida ishonchli manbalarga tayanish ilmiy tadqiqotlarning asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, moddiy manbalar orasida alohida o‘rin tutuvchi tangalar muhim ahamiyat kasb etadi. Numizmatika - tangalarni o‘rganish bilan shug‘ullanuvchi fan sifatida qadimgi jamiyatlarning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotini tiklashda beqiyos manba vazifasini bajaradi. Qadimgi tangalar nafaqat to‘lov vositasi bo‘lib xizmat qilgan, balki ular orqali davlat ideologiyasi, hukmdorlar legitimatsiyasi va tashqi siyosat ham aks ettirilgan. Masalan, Qadimgi Rim tangalarida imperatorlarning portretlari va g‘alabalarni ifodalovchi tasvirlar keng qo‘llanilgan bo‘lib, bu orqali hukmdorlarning siyosiy mavqeini mustahkamlash maqsad qilingan. Xuddi shuningdek, Yunoniston shaharlari tangalarida mahalliy xudolar va ramzlar aks ettirilgan bo‘lib, bu ularning diniy va madaniy qarashlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

Markaziy Osiyo hududida ham tangalar muhim tarixiy manba sifatida xizmat qiladi. Bu hududda zarb etilgan tangalar orqali Kushon imperiyasi, So‘g‘d davlati va Xorazm kabi davlatlarning iqtisodiy aloqalari, savdo yo‘llari va siyosiy tizimi haqida qimmatli ma’lumotlar olinadi. Ayniqsa, tangalardagi yozuvlar va belgilar epigrafik manba sifatida tarixiy voqealarni aniqlashtirishda muhim rol o‘ynaydi.

Zamonaviy tarixshunoslikda numizmatika Arxeologiya va Tarixshunoslik bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanmoqda. Arxeologik qazishmalar davomida topilgan tangalar tarixiy qatlamlarni aniqlash, davrlashtirish va iqtisodiy tizimlarni rekonstruksiya qilishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli, numizmatik tadqiqotlar kompleks yondashuvni talab qiladi va boshqa fanlar bilan integratsiya qilinishi zarur. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi - qadimgi tangalar orqali tarixni o‘rganish imkoniyatlarini tahlil qilish, ularning ilmiy ahamiyatini ochib berish hamda turli sivilizatsiyalar misolida numizmatikaning tarixiy manba sifatidagi rolini yoritishdan iborat.

Asosiy qism. Numizmatika - bu tangalar, medal va pul belgilarini o‘rganishga ixtisoslashgan tarixiy fan bo‘lib, u moddiy madaniyat yodgorliklari orqali o‘tmish jamiyatlarining siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotini tiklashga xizmat qiladi. Numizmatika mustaqil fan sifatida XVIII-XIX asrlarda shakllangan bo‘lib, uning ilmiy asoslari Yevropa tarixshunosligida rivojlangan. Xususan, Joseph Hilarius Eckhel tomonidan yaratilgan klassifikatsiya tizimi numizmatik tadqiqotlarning metodologik poydevorini tashkil etadi.

Numizmatikaning asosiy vazifasi - tangalar orqali tarixiy jarayonlarni aniqlash va tahlil qilishdan iborat. Bu jarayonda turli ilmiy metodlardan foydalaniladi. Eng avvalo, tipologik tahlil yordamida tangalar shakli, o‘lchami va zarb uslubi bo‘yicha guruhlarga ajratiladi. Bu esa ularning davrlanishini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, ikonografik tahlil tangalardagi tasvirlar - hukmdor portretlari, xudolar, ramzlar orqali siyosiy va diniy g‘oyalarni ochib beradi. Masalan, Qadimgi Rim tangalarida imperatorlarning tasviri ularning hokimiyatini legitimlashtirish vositasi bo‘lgan.

Yana bir muhim metod - epigrafik tahlil bo‘lib, tangalardagi yozuvlar orqali tarixiy shaxslar va voqealarni aniqlash imkonini beradi. Bu ayniqsa yozma manbalar kam saqlangan hududlarda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, metallografik tahlil tangalarning metall tarkibini o‘rganish orqali iqtisodiy holat, inflyatsiya va resurslardan foydalanish darajasini aniqlash imkonini beradi.

Numizmatika boshqa fanlar bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Xususan, Arxeologiya bilan hamkorlikda olib borilgan tadqiqotlar natijasida tangalarning topilgan konteksti ya’ni qatlam, joylashuv orqali aniq tarixiy davrlar belgilanadi. Shu bilan birga, tarixshunoslik doirasida numizmatik ma’lumotlar yozma manbalar bilan solishtirilib, tarixiy haqiqatni yanada aniqlashtirish imkonini beradi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda numizmatika interdisipliner yondashuv asosida rivojlanib, kimyo, fizika va raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashmoqda. Masalan, spektrometrik tahlil yordamida tangalarning kelib chiqish manbalari aniqlanmoqda. Bu esa tarixiy savdo yo‘llari va iqtisodiy aloqalarni yanada chuqurroq o‘rganish imkonini bermoqda.

Qadimgi tangalar tarixiy manbalar tizimida o‘ziga xos o‘rin egallaydi. Ular bir vaqtning o‘zida ham moddiy, ham yozma manba sifatida xizmat qiladi. Shu sababli tangalar tarixiy tadqiqotlarda “kompleks manba” sifatida baholanadi. Tangalarning asosiy ustunligi shundaki, ular bevosita o‘z davrida yaratilgan bo‘lib, tarixiy jarayonlarning “jonli guvohi” hisoblanadi.

Tangalarda aks ettirilgan axborot elementlari bir necha asosiy guruhlarga bo‘linadi. Birinchidan, hukmdorlarning portretlari mavjud bo‘lib, ular siyosiy hokimiyatni mustahkamlash va legitimatsiya qilish vositasi sifatida xizmat qilgan. Masalan, Qadimgi Rim tangalarida imperatorlarning idealizatsiyalangan tasviri berilib, ularning ilohiy maqomi targ‘ib qilingan.

Ikkinchidan, tangalardagi ramzlar va diniy tasvirlar orqali jamiyatning ideologik va madaniy qarashlari aks ettirilgan. Yunoniston tangalarida, masalan, Afina shahrida Afina ma’budasi va boyqush tasviri keng qo‘llanilgan bo‘lib, bu shahar identitetining muhim elementi hisoblangan.

Uchinchidan, tangalar iqtisodiy tarixni o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Ularning metall tarkibi, og‘irligi va nominal qiymati orqali pul muomalasi, savdo hajmi va iqtisodiy barqarorlik darajasi aniqlanadi. Masalan, kumush tangalarning kamayishi yoki aralash metallardan foydalanish iqtisodiy inqiroz belgisi sifatida talqin qilinadi. Bundan tashqari, tangalar orqali ijtimoiy va madaniy jarayonlar ham o‘rganiladi. Tangalardagi yozuvlar til tarixini o‘rganishda muhim rol o‘ynaydi, tasvirlar esa san’at va ikonografiyaning rivojlanishini aks ettiradi. Ayniqsa, yozma manbalar yetarli bo‘lmagan hududlarda tangalar asosiy tarixiy manba sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, tangalarning ayrim cheklovlari ham mavjud. Ular ko‘pincha hukmdorlar tomonidan chiqarilganligi sababli propaganda vositasi bo‘lishi mumkin. Ya’ni, tangalarda aks ettirilgan ma’lumotlar har doim ham obyektiv tarixiy haqiqatni to‘liq ifodalamaydi. Shu sababli numizmatik ma’lumotlar boshqa manbalar bilan solishtirilgan holda tahlil qilinishi zarur. Umuman olganda, qadimgi tangalar tarixiy manba sifatida yuqori ishonchlilik darajasiga ega bo‘lib, ular orqali siyosiy hokimiyat, iqtisodiy tizim va madaniy hayot haqida keng qamrovli ma’lumotlar olish mumkin. Shu jihatdan, numizmatika tarix fanining muhim va ajralmas qismi hisoblanadi.

Qadimgi dunyo sivilizatsiyalarida tangalar nafaqat iqtisodiy vosita, balki davlat mafkurasi va madaniy identitetni ifodalovchi muhim tarixiy manba bo‘lgan. Ayniqsa Qadimgi Rim va Yunoniston tangalari numizmatika fanida eng ko‘p o‘rganiladigan manbalar qatoriga kiradi, chunki ular orqali siyosiy tizim, iqtisodiy holat va ideologik qarashlar aniq aks etadi.

Qadimgi Rim imperiyasi tangalari, ayniqsa imperatorlik davrida, kuchli propaganda vositasi sifatida ishlatilgan. Rim tangalarida imperatorlarning portretlari, ularning unvonlari va harbiy g‘alabalari tasvirlangan. Bu holatni Andrew Burnett o‘zining tadqiqotlarida ta’kidlab, Rim tangalari imperator hokimiyatining vizual legitimatsiyasi ekanligini ko‘rsatadi. Masalan, imperator Avgust davridagi tangalarda “PAX ROMANA” - Rim tinchligi g‘oyasi keng targ‘ib qilingan bo‘lib, bu davlat siyosiy barqarorligini ifodalashga xizmat qilgan.

Yunoniston tangalari esa ko‘proq shahar-davlatlar mustaqilligini ifodalagan. Yunon tangalarida Afina, Korinf, Sparta kabi shaharlarning o‘ziga xos ramzlari tasvirlangan. Masalan, Afina tangalarida boyqush - donolik ramzi va ma’buda Afina tasviri mavjud bo‘lib, bu shahar identitetini ifodalovchi asosiy belgi hisoblangan. Yunon tangalarining yana bir muhim jihati - ularning yuqori badiiy darajada ishlanganligidir, bu esa qadimgi yunon san’ati rivojlanganligini ko‘rsatadi.

Rim va Yunon tangalarini taqqoslaganda muhim farq shundaki, Rim tangalari markazlashgan imperatorlik hokimiyatini targ‘ib qilgan bo‘lsa, Yunon tangalari ko‘proq siyosiy mustaqillik va shahar identitetini aks ettirgan. Shu bilan birga, Rim tangalari imperiya kengayishi bilan bir xil standartlashtirilgan tizimga ega bo‘lgan, Yunonistonda esa har bir polis o‘z tangasini mustaqil zarb qilgan.

Markaziy Osiyo hududidagi tangalar ham bu jarayonni to‘ldiradi, chunki ular Sharq va G‘arb sivilizatsiyalari o‘rtasidagi madaniy almashinuvni aks ettiradi. Bu jihat ayniqsa keyingi bobda yanada chuqurroq ko‘rib chiqiladi.

Kushon imperiyasi, So‘g‘d davlati va Xorazm hududlarida zarb etilgan tangalar Markaziy Osiyo numizmatikasining eng muhim manbalarini tashkil etadi. Ushbu tangalar orqali mintaqaning siyosiy tarixi, iqtisodiy tizimi va xalqaro savdo aloqalari haqida keng qamrovli ma’lumot olish mumkin.

Kushon imperiyasi tangalari numizmatika tarixida alohida ahamiyatga ega bo‘lib, ular Sharq va G‘arb madaniyatlarining sintezini ifodalaydi. Richard Salomon va boshqa olimlar ta’kidlashicha, Kushon tangalarida yunon, hind va mahalliy yozuvlarning birgalikda qo‘llanishi imperiyaning ko‘p madaniyatli siyosatini ko‘rsatadi. Kushon hukmdori Kanishka tangalarida Budda tasviri ham uchraydi, bu esa diniy bag‘rikenglik siyosatidan dalolat beradi.

So‘g‘d davlati tangalari esa asosan savdo iqtisodiyoti bilan bog‘liq bo‘lib, So‘g‘diylar Buyuk Ipak yo‘lining asosiy savdogarlari sifatida tanilgan. Ularning tangalari Markaziy Osiyo, Eron va Xitoy hududlarida topilgani bu xalqning keng savdo tarmoqlariga ega bo‘lganini ko‘rsatadi. So‘g‘d tangalaridagi yozuvlar va

belgilar savdo yo‘llarini va iqtisodiy aloqalarni aniqlashda muhim manba hisoblanadi.

Xorazm tangalari esa mahalliy davlat mustaqilligini aks ettiradi. Xorazm tangalarida mahalliy hukmdorlar nomi va unvonlari yozilgan bo‘lib, bu siyosiy mustaqillik belgisi hisoblanadi. Arxeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Xorazm tangalari ko‘pincha Eron va Markaziy Osiyo savdo tizimlari bilan bog‘liq bo‘lgan.

Markaziy Osiyo tangalarining umumiy xususiyati shundaki, ular turli sivilizatsiyalar ta’sirini o‘zida mujassamlashtirgan. Bu hudud geografik jihatdan Sharq va G‘arb o‘rtasida joylashgani sababli, tangalar orqali madaniy almashinuv jarayoni aniq ko‘rinadi. Ayniqsa Buyuk Ipak yo‘li orqali tarqalgan tangalar iqtisodiy integratsiya va xalqaro savdo aloqalarining rivojlanganidan dalolat beradi. Shunday qilib, Markaziy Osiyo numizmatikasi nafaqat mintaqa tarixini o‘rganish, balki global tarixiy jarayonlarni tushunishda ham muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Numizmatika nafaqat siyosiy tarixni, balki qadimgi iqtisodiy tizimlarni o‘rganishda ham muhim ilmiy manba hisoblanadi. Tangalar orqali jamiyatning pul muomalasi, inflyatsiya darajasi, savdo yo‘llari va iqtisodiy integratsiya jarayonlarini aniqlash mumkin. Bu borada Michael Crawfordning ishlari alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u Rim tangalari orqali imperiya iqtisodiy tizimini rekonstruksiya qilgan.

Qadimgi jamiyatlarda tangalar iqtisodiy barqarorlikning asosiy ko‘rsatkichi bo‘lgan. Tanga tarkibidagi metall miqdori davlatning iqtisodiy qudratini ifodalagan. Masalan, kumush miqdorining kamayishi yoki aralash metallardan foydalanish ko‘pincha iqtisodiy inqiroz va inflyatsiya belgisi sifatida talqin qilinadi. Rim imperiyasi davrida denariy tangasining asta-sekin qadrsizlanishi iqtisodiy inqiroz jarayonlarini yaqqol ko‘rsatadi.

Savdo aloqalarini o‘rganishda tangalarning geografik tarqalishi juda muhimdir. Arxeologik topilmalar shuni ko‘rsatadiki, Buyuk Ipak yo‘li bo‘ylab Rim, So‘g‘d, Xitoy va Hindiston tangalari bir hududdan boshqasiga tarqalgan. Bu esa qadimgi davrlarda xalqaro savdo tizimi yuqori darajada rivojlanganini isbotlaydi.

So‘g‘d davlati savdogarlari bu jarayonda muhim vositachi rolini o‘ynagan. Ular orqali Xitoy ipaklari, Hindiston ziravorlari va Rim mahsulotlari keng hududlarga tarqalgan. Tangalar aynan shu savdo yo‘llarining mavjudligini tasdiqlovchi eng muhim moddiy dalillardan biri hisoblanadi. Shu tariqa, numizmatika iqtisodiy tarixni tiklashda va qadimgi savdo tizimlarini tushunishda beqiyos ilmiy ahamiyatga ega.

Hozirgi zamon tarixshunosligida numizmatika interdisipliner fan sifatida rivojlanib, arxeologiya, kimyo, fizika va raqamli texnologiyalar bilan uzviy bog‘langan. Bu yondashuv qadimgi tangalarni yanada chuqur va ilmiy asosda tahlil qilish imkonini beradi.

Arxeologiya bilan hamkorlikda olib borilgan qazishmalar natijasida topilgan tangalar stratigrafik tahlil orqali aniq davrlashtiriladi. Bu usul yordamida tarixiy qatlamlar va ularning xronologiyasi aniqlanadi. Shu bilan birga, radiokarbon va spektrometrik tahlillar tangalarning metall tarkibini aniqlashda qo‘llaniladi.

Zamonaviy numizmatik tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar ham muhim o‘rin tutadi. Masalan, 3D skanerlash va raqamli kataloglash tizimlari orqali tangalar global ma’lumotlar bazalariga kiritilib, olimlar uchun ochiq ilmiy resursga aylantirilmoqda. Bu esa xalqaro ilmiy hamkorlikni kuchaytiradi.

Tarixshunoslik nuqtayi nazaridan, numizmatika yozma manbalar bilan birgalikda ishlatilganda tarixiy haqiqatni yanada aniqroq tiklash imkonini beradi. Masalan, tangalardagi yozuvlar qadimgi hukmdorlar nomlari va voqealarni yozma manbalardagi ma’lumotlar bilan solishtirishga yordam beradi.

Numizmatika natijalarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, tangalar tarixiy manba sifatida juda yuqori ilmiy qiymatga ega. Ular orqali siyosiy tizimlar, iqtisodiy jarayonlar va madaniy rivojlanish bosqichlarini tiklash mumkin.

Birinchi navbatda, tangalar hukmdorlik mafkurasini va davlat siyosatini aks ettiradi. Qadimgi Rim tangalaridagi imperator tasvirlari va yozuvlar davlat hokimiyatining markazlashganligini ko‘rsatadi. Yunoniston tangalari esa shahar-davlatlarning mustaqil siyosiy tuzilmasini ifodalaydi.

Ikkinchidan, tangalar iqtisodiy tarixni o‘rganishda muhim manba bo‘lib, ular orqali pul tizimi, savdo aloqalari va iqtisodiy inqirozlar aniqlanadi. Ayniqsa Buyuk Ipak yo‘li bo‘ylab tarqalgan tangalar xalqaro savdoning rivojlanganligini isbotlaydi.

Biroq, numizmatik ma’lumotlarning ayrim cheklovlari ham mavjud. Tangalar ko‘pincha davlat tomonidan ishlab chiqilganligi sababli ular propagandistik xususiyatga ega bo‘lishi mumkin. Shu sababli ularni faqat yozma va arxeologik manbalar bilan birgalikda tahlil qilish ilmiy jihatdan to‘g‘ri yondashuv hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur ilmiy maqolada Numizmatika fanining tarixiy tadqiqotlardagi o‘rni, qadimgi tangalarning tarixiy manba sifatidagi ahamiyati hamda ularning siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni yoritishdagi roli kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tangalar nafaqat to‘lov vositasi, balki o‘z davrining mafkuraviy, siyosiy va iqtisodiy tizimini aks ettiruvchi muhim moddiy manba hisoblanadi.

Qadimgi Qadimgi Rim va Yunoniston tangalari tahlili ularning davlat ideologiyasi va siyosiy legitimatsiyani mustahkamlash vositasi sifatida ishlatilganini ko‘rsatdi. Rim tangalarida imperator hokimiyatining markazlashuvi va harbiy qudrati aks ettirilgan bo‘lsa, Yunon tangalari shahar-davlatlar mustaqilligi va madaniy identitetini ifodalagan.

Markaziy Osiyo numizmatikasi misolida esa Kushon imperiyasi, So‘g‘d davlati va Xorazm tangalari mintaqaning Sharq va G‘arb o‘rtasidagi muhim savdo va madaniy ko‘prik bo‘lganini tasdiqlaydi. Ayniqsa Buyuk Ipak yo‘li orqali tarqalgan tangalar xalqaro savdo aloqalarining yuqori darajada rivojlanganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, tadqiqotda zamonaviy numizmatik metodlar - metallografik, epigrafik va raqamli tahlillar - tarixiy jarayonlarni aniqroq rekonstruksiya qilish imkonini berishi aniqlandi. Shu bilan birga, tangalarning propagandistik xususiyatga ega bo‘lishi ularni boshqa tarixiy manbalar bilan qiyosiy tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, numizmatika tarix fanining ajralmas qismi bo‘lib, u qadimgi jamiyatlarning kompleks tarixiy modelini yaratishda muhim ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Burnett, A. (1987). *Coinage in the Roman World*. London: Seaby.
2. Crawford, M. (1974). *Roman Republican Coinage*. Cambridge University Press.
3. Metcalf, W. E. (2012). *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*. Oxford University Press.
4. Kroll, J. H. (1993). *The Athenian Agora: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Vol. 26: The Greek Coins*. Princeton.
5. Ando, C. (2000). *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*. University of California Press.
6. Rtveladze, E. (2002). *O‘rta Osiyo numizmatikasi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
7. Salomon, R. (1999). *Ancient Buddhist Scrolls from Gandhāra*. University of Washington Press.
8. Eckhel, J. H. (1792-1798). *Doctrina Numorum Veterum*. Vienna.